

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні особливо гостро актуалізується проблема організації експорту українських освітніх послуг і створення сприятливих умов для навчання іноземців.

Іноземні студенти в Україні потребують спеціальної соціальної, психологічної і педагогічної підтримки щодо подолання труднощів, що виникають у них у процесі навчання, тому що професійна підготовка в українських ВНЗ має істотні відмінності від системи освіти в інших державах, особливо це стосується азійських країн.

Значну специфіку має освітній процес у інженерно-педагогічному ВНЗ, на відміну від гуманітарних або технічних профілів професійної підготовки. Поточні й майбутні успіхи іноземних студентів, процес їхнього професійного становлення багато в чому залежать не тільки від володіння мовою, але й від наявності знань про країну перебування, її представників, менталітету й ментальності, культурних особливостей і специфіку комунікативної поведінки.

Отже, формування особистісної сфери фахівця здійснюється під впливом не тільки цілеспрямованого освітнього процесу, але й специфічного професійного середовища, до якого він адаптується, приступаючи до навчання у вищій школі [2, 3, 9,10].

Фундаментальна проблема педагогіки вищої школи – проектування й реалізація можливостей освітніх середовищ як ресурсу якості вищої професійної освіти чекає сьогодні свого вирішення.

Постановка завдання. *Метою* цієї статті є теоретичний аналіз та осмислення освітнього середовища вищого навчального закладу як педагогічного феномену та його специфіки в інженерно-педагогічному ВНЗ, розгляд факторів, що впливають на його освітнє середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним основам розв'язання проблеми взаємодії людини та середовища, його значущості для розвитку особистості в онтогенезі присвячені дослідження А. Бандури, Р. Бейкера, П. Белла, Л. Виготського, Г. Ковальова, К. Левіна, М. Моїсеєва, І. Ойла, Дж. Роттера, С. Рубінштейна, Д. Стоколса, Е. Толмена, М. Хейдметса, Г. Щедровицького, В. Ясвіна та інших. Методологічною чіткістю вирізняється ідея детермінізму С. Рубінштейна як феномен складних залежностей зовнішнього і внутрішнього на різних рівнях розвитку особистості, та положення Л. Виготського щодо визначального впливу на розвиток людини її ситуації соціального розвитку.

Різні аспекти впливу освітнього середовища на розвиток людини знайшли відображення в сучасних наукових дослідженнях І. Баєвої, Б. Бім-Бада, І. Булах, В. Вербицького, Б. Вульфою, І. Єрмакова, С. Климова, О. Коберника, Ю. Мануйлова, Л. Новікової, А. Петровського, Г. Пустовіта, А. Сбруєвої, В. Слободчикова, Л. Сохань та інших.

На основі парадигми розвивального навчання (Ш. Амонашвілі, О. Асмолов, В. Біблер, В. Давидов, Д. Ельконін, Л. Занков, В. Рубцов, І. Якиманська) були розроблені концептуальні засади розвивального освітнього середовища (В. Петровський, Л. Кларіна, В. Лебедева, В. Орлов, В. Панов, Л. Смивіна, Л. Стрелкова).

Важливого значення в дослідженні цієї проблеми набуває підхід до розгляду людини як активного суб'єкта життєдіяльності в освітньому середовищі, висвітлений у працях К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, Г. Балла, Л. Божович, П. Блонського, Д. Ельконіна, О. Леонтєва, В. Рибалки, Г. Щукіної та інших.

Наукові та організаційно-практичні засади навчально-виховного середовища, адекватного завданням розвитку та самореалізації особистості, викладено у дослідженнях

І. Беха, П. Вербицької, І. Єрмакова, І. Зязюна, О. Киричука, О. Савченко, Л. Сохань, Т. Сущенко та інших.

Аналіз педагогічної теорії свідчить про істотне зростання масиву досліджень, присвячених проблемі створення та функціонування інноваційного освітнього середовища (Л. Ващенко, Л. Даниленко, Г. Єльнікова, Л. Карамушка та інші). Проте сучасним теорії та методиці виховання бракує фундаментальних досліджень із проблеми організації освітнього середовища, головним орієнтиром якого є розвиток особистості школяра або студента.

Виклад основного матеріалу. Оскільки традиційна система навчання тривалий час була орієнтована переважно на передачу знань, то з урахуванням сучасних вимог до фахівців вона стала малоєфективна, і постало питання про відновлення та якісні зміни структури, змісту, методів і засобів навчання й виховання, управління, тобто про нові педагогічні підходи. Однак нове в неявному виді вже існує в об'єктивній і суб'єктивній педагогічній дійсності, тому важливо виявити й вивчити такий феномен.

Науки, що вивчають природу, техніку, людину (особливо філософія, екологія) не залишають без уваги вплив середовища на людину. Однак чи правомірно розглядати середовище як педагогічний феномен? Імовірно так, якщо вдасться обґрунтувати можливість цілеспрямованого проектування й реалізації потенціалу середовища в підтримці індивідуально-професійного становлення майбутнього фахівця.

Під феноменом (від грецького *phainomenon*) звичайно розуміють явище, в якому виявляється сутність чого-небудь або незвичайний винятковий факт, явище, або філософське поняття, що означає явище, дане нам у досвіді, почуттєвому пізнанні. Педагогіка наука про виховання й навчання людини розкриває закономірності формування особистості в процесі освіти. Ідея основоположників феноменологічного напрямку дослідження педагогічної реальності полягає у звільненні філософської свідомості від сциєнтичних установок, що різко розчленовують об'єкт і суб'єкт, досягненні власної галузі філософського аналізу – рефлексії про зміст своїх актів, виявленні граничних характеристик, глибинних основ пізнання, людського існування й культури (Є. Гуссерль, М. Хайдеггер, М. Шелер і ін.) [4, 14].

Досліджувати середовище як педагогічний феномен – це означає виявити його можливості як джерела професійного й особистісного досвіду, стимулів самореалізації майбутнього фахівця в професійно значущих ситуаціях тощо. Сучасний етап науково-педагогічних досліджень характеризується орієнтацією на цілісність і системність в оцінці факторів особистісного й професійного зростання фахівця, що спонукає звернутися й до феномену середовища.

Логіко-генетичний аналіз свідчить про переважну увагу при вивченні освітнього середовища способам створення міжособистісних відносин у педагогічному процесі й відсутності в наукових дослідженнях взаємозв'язку між функціями, властивих середовищу й застосуванням середовищного підходу в педагогіці.

Отже, проблема дослідження полягає у визначенні природи й розвиваючих можливостях освітнього середовища ВНЗ як ресурсу якості професійної підготовки фахівців, а також концептуального підходу до проектування й реалізації освітнього потенціалу середовища. Ця загальна проблема включає ряд складових її проблем – обґрунтування сутності освітнього середовища ВНЗ як педагогічного феномена й на цій основі створення системи роботи деканату, кафедри з проектування освітнього середовища як системи умов професійно-особистісного розвитку й саморозвитку іноземних студентів з Азійського регіону.

Аналіз досліджень свідчить про недостатню розробленість питань взаємозв'язку між функціями, властивих середовищу, і її структурною організацією. По суті не досліджена методологія й технологія застосування середовищного підходу в педагогічному дослідженні й проектуванні.

Навчання й виховання людини здійснюється в певному середовищі, і зрозуміло, що вплив середовища може як сприяти процесам розвитку індивіда, так і гальмувати ці процеси.

Терміни "освітнє середовище", "середовище навчання", "педагогічне середовище" стали широко вживатися не тільки вченими, але й педагогами та психологами-практиками, використовуватися в нормативних документах вищої освіти. Однак необхідно зрозуміти, що неоднозначність термінів, їхня «розмитість» і «рухливість» у будь-якій науці, зокрема й у педагогіці, спричинятиме протиріччя й ускладнення в роботі.

Аналіз досліджень середовища в суміжних науках дозволяє виділити різні підходи до визначення феномена "середовище": у філософії (І. А. Тен, Є. Фромм), у соціології (П. Сорокін), у психології (Дж. Гібсон, М. Хейдметс і ін.), а також ретроспекція середовищного підходу у вітчизняній педагогіці (Ю. С. Мануйлов, Т. В. Менг, Л. І. Новікова, В. М. Слободчиков, С. Т. Шацкій, В. А. Ясвин і ін.). Середовище розглядають як простір, місце; сукупність умов, факторів, впливів, можливостей розвитку суб'єктів; виховний фактор суспільства, соціального інституту, колективу; фактор освіти й розвитку особистості.

У роботах вітчизняних та російських дослідників, проведених у контексті культурно-історичного підходу розводяться поняття «місце освіти», «освітній простір» і «освітнє середовище». [5, 8, 11]. Відзначається, що:

- визначаються поняття освітнього простору й освітнього середовища з професійно-діяльнісної точки зору;

- освітній простір задається сукупністю освітніх процесів, інститутів і середовищ, є похідним від них, однак до них не зводиться;

- межі освітнього простору задаються масштабом професійної діяльності педагогів і є гнучкими, можуть розширюватися й звужуватися. Діяльність, замкнена рамками окремої освітньої установи, однієї предметності, знищує єдність і безперервність простору, зводячи його до набору місць освіти;

- поняття освітнього середовища розглядається з управлінської професійно-діяльнісної позиції, оскільки виділяють дві специфічні особливості освітнього середовища: однією є наповненість, насиченість її освітніми ресурсами (ресурсний потенціал), іншої – спосіб організації (структурованість). Значення поняття «ресурс» має на увазі насамперед предмет організаційно-управлінської діяльності, тому що вимагає його формування, забезпечення розподілу.

Найчастіше визначення освітнього середовища дається через поняття простору як частини освітнього простору, який безпосередньо оточує суб'єктів освітнього процесу й включає їх у себе. Наприклад, "...соціокультурний освітній простір може виступати середовищем розвитку й саморозвитку особистості – студента й викладача..." [1], або "...культурно-інформаційний простір освітньої установи як середовище становлення морального досвіду особистості"[6]. «Освітній простір – educational space – існує в соціумі «місце», де суб'єктивно задаються безлічі відносин і зв'язків, де здійснюються спеціальні діяльності різних систем (державних, суспільних і змішаних) по розвитку індивіда і його соціалізації. Також можливо й внутрішньо сформований, індивідуальний освітній простір, становлення якого відбувається на досвіді кожного» [12].

Освітній простір у такому трактуванні в самому загальному плані характеризується порядком розташування (взаємним розташуванням) одночасно існуючих об'єктів, набором фактів, певним чином зв'язаних між собою умов, які можуть впливати на освіту людини. Освітній простір (звичайно мають на увазі конкретну інституціональну форму (прикладом може служити єдиний освітній простір ВНЗ) уміщає в себе менші за обсягом підпростори, «елементарним» з яких вважають внутрішньо сформований окремою особистістю індивідуальний освітній простір. У такім розумінні суть освітнього простору становлять такі складні освітні процеси, як процеси особистісних змін людей (їхніх груп, спільностей) під впливом навчання й виховання.

Єдиної точки зору на співвідношення освітнього середовища й освітнього простору немає. На підставі того, що освітній простір локалізований усередині освітнього процесу в чітких часових-просторово-тимчасових межах, відповідає чіткому розкладу, виконує певні

дидактичні завдання й має ряд інших ознак відповідних до освітньої системи, його визначають як освітню систему [7].

Освітній простір на початку XXI сторіччя є якісно новим історичним і логічним рівнем організації освіти, у якому прослідковується наступність стосовно інноваційних форм організації навчального процесу (трудова школа, міжпредметні зв'язки, інтегровані курси), так і стосовно традиційної, класичній формі, яким є навчальний предмет. А структуру освітнього простору ВНЗ можна охарактеризувати як взаємодію декількох основних компонентів:

- полікультурний, багатонаціональний колектив студентів і викладачів;
- кросскультурний характер педагогічного процесу;

– соціокультурне середовище освітньої установи. Особливістю освітнього простору, показника його дидактичної якості вважають те, що суб'єктом викладання в ньому є не окремий викладач ВНЗ, а педагогічний колектив, що цементує єдиною метою професорсько-викладацький і адміністративно-управлінський склад і допоміжний персонал.

У нашому розумінні відмінність між освітнім простором і освітнім середовищем глибше, тому що освітнє середовище містить у собі й таку характеристику матерії, як час, тобто освітнє середовище на відміну від стійких просторових структур має довжину й мінливість у часі. Поняття простору фіксує увагу дослідників на впорядкованій безлічі людиностворюючих систем, тоді як освітнє середовище описує різноманітність як безпосередньо стосовних до суб'єкта, так і нейтральних для нього факторів. Середовище в цьому відношенні більш індивідуальне для кожної людини, що формується. В організованому просторі ВНЗ студент знаходить своє середовище, свого роду нішу.

В. А. Ясвін визначає освітнє середовище як систему впливів і умов формування особистості згідно з певним зразком, а також можливостей для її розвитку, що утримуються в соціальному і просторово-предметному оточенні [15], підкреслюючи при цьому, що «зразок» завжди носить соціально обумовлений характер. Кожний народ має свій особливий ідеал людини й «вимагає від свого виховання відтворення цього ідеалу в окремих особистостях» (Ушинський К. Д.) [13, с. 228].

Однак для вищої інженерно-педагогічної школи необхідно враховувати ряд позицій.

По-перше, що розуміти під заданим зразком або ідеалом? Адже погляди про ідеального інженера-педагога і вимоги до його особистісної сфери можуть бути різними в осіб різних національностей і громадян різних держав.

По-друге, у процесі навчання у ВНЗ студент проходить складний шлях професійної орієнтації й професійного самовизначення, а на остаточний вибір спеціальності впливають не тільки особистісні якості, але й зовнішні, соціально-побутові обставини (ситуація на ринку праці, доступність післядипломної спеціалізації, матеріальна, тимчасова тощо).

По-третє, загальновідомо, що в однаковому середовищі, при наявності єдиної системи впливів і умов у різних індивідуумів можливі зміни різного типу: позитивний розвиток особистості або регрес, тому що їх сприйняття середовища різні.

По-четверте, у ВНЗ ми зустрічаємося зі студентами, що перебувають на різних щаблях соціальної зрілості й частина з них – особистості, що вже сформувалися, яким не потрібне формування, а лише можливості для розвитку особистісного потенціалу.

На основі вивчення підходів до дослідження функції середовища в розвитку особистості у філософській і науково-педагогічній літературі можна навести таке визначення освітнього середовища як педагогічного феномена – освітнє середовище вищого навчального закладу як педагогічний феномен являє собою континуум, що розвивається, і який складається з просторово-тимчасових, соціально-культурних, діяльнісних, комунікативних, інформаційних та ін. факторів, які з'являються як цілеспрямовано створювані й спонтанні умови взаємодії особистості, що розвивається, і об'єктивного світу вищої школи. Ця взаємодія проявляється у формі ситуацій та подій, що виникають у сферах ділових і міжособистісних контактів, творчих структур науково-педагогічних шкіл, предметно-просторового й інформаційного оточення; початком, який інтегрує та забезпечує індивідуально-професійне становлення майбутніх фахівців.

Фактори освітнього середовища в нашому розумінні це вся сукупність зовнішніх подразників, що впливають на учасника освітнього процесу. До факторів освітнього середовища відносяться сукупність явищ і процесів, які в предметно-рекреаційному, просторово-тимчасовому, інформаційному, комунікативно-діяльнісному, морально-психологічному або будь-яких інших аспектах пов'язані з освітнім процесом, виступають як його умова, передумова, предметна оболонка. У цьому відношенні проектування й створення освітнього середовища включає систему цілеспрямованих дій кафедри вищої школи щодо актуалізації предметно-інформаційно-психологічних факторів, що забезпечують підтримку цілеспрямованої науково-педагогічної діяльності викладачів і саморозвитку студентів.

Фактори освітнього середовища можна розділити на керовані й некеровані. Керованими є ті фактори середовища, наявність яких і їх вплив можна передбачити. У структурі середовища нами виділені: фактори прямої дії (наприклад, науково-технічне устаткування, використовуване в лабораторному практикумі тощо), які при цьому стають тотожними засобам навчання, і фактори непрямой дії, що опосередковано впливають на засвоєння знань і розвиток студентів (температура в приміщенні, освітленість і ергономічне устаткування навчального місця і т.д.).

Серед факторів, які діють поза рамками навчального процесу можна відзначити як просторово-предметну організацію середовища (наприклад, оформлення рекреації картинами художників), так і особливо потужний фактор – спілкування в неформальній обстановці з великими вченими, залучення до наукових шкіл і традицій. Некеровані фактори освітнього середовища проявляють себе на ситуативному рівні, і їхній вплив не може бути заздалегідь передбаченим (наприклад, військовий конфлікт між країнами, представники яких навчаються в університеті і т.ін.).

Зіставлення характерологічних особливостей засобів навчання й факторів освітнього середовища наведено в табл.

Отже, освітнє середовище як педагогічний феномен являє собою сукупність як соціальних і духовних феноменів, так і предметно-матеріального оточення, що властиві процесу навчання студентів у ВНЗ.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Сучасний етап науково-педагогічних досліджень характеризується орієнтацією на цілісність і системність в оцінці факторів особистісного й професійного зросту фахівця, що спонукає звернутися й до феномену середовища.

2. Освітнє середовище як педагогічний феномен – це освітнє середовище вищого навчального закладу як педагогічний феномен являє собою континуум, що розвивається, який складається з просторово-тимчасових, соціально-культурних, діяльнісних, комунікативних, інформаційних і ін. факторів, які з'являються як цілеспрямовано створювані й спонтанні умови взаємодії особистості, що розвивається, і об'єктивного світу вищої школи.

3. Фактори освітнього середовища можна розділити на керовані й некеровані фактори. Керованими є ті фактори середовища, наявність яких і їх вплив можна передбачити. У структурі середовища нами виділені: фактори прямої дії, які при цьому стають тотожними засобам навчання, і фактори непрямой дії, що опосередковано впливають на засвоєння знань і розвиток студентів.

У подальшому планується провести аналіз типологій освітніх середовищ.

Таблиця

Зіставлення засобів навчання й факторів освітнього середовища ВНЗ

Характеристика	Засіб навчання	Фактори освітнього середовища
----------------	----------------	-------------------------------

Дефініція	Матеріальні й ідеальні об'єкти, що використовують для організації й здійснення педагогічного процесу	Усі зовнішні подразники, що діють на учасника освітнього процесу
Об'єкт впливу	Студенти	Студенти й викладачі
Напрямок впливу	Сприяють навчанню	Можуть сприяти або перешкоджати навчанню
Тип впливу	Планово, відповідно до дидактичних цілей	Планово (у навчальному процесі), спонтанно (поза навчальним процесом; некеровані фактори)
Комбінація	Система дидактичних засобів має рівневий характер (на рівні теоретичної уяви, навчального предмета, матеріалу, навчального закладу)	Сукупність факторів довільна й може бути некогерентної до цілей професійно-особистісного розвитку
Результат впливу	Більш успішно й за раціональний час досягаються дидактичні цілі	Керовані фактори: у навчальному процесі адекватні дидактичним цілям, допомагають їхньому досягненню; поза навчальним процесом у середовищі розвиваючого типу сприяють особистісному розвитку. Некеровані фактори дають непередбачений, випадковий результат як позитивного, так і негативного характеру.

Список використаних джерел

1. Ахаян А. А. Терминология дистанционной научно-образовательной деятельности с применением Internet-технологий [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://domino.distera.ru>
2. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму в сучасній освітній, психологічній сферах / Балл Г. О. – Житомир: Волинь, 2008. – 232 с.
3. Гонтаровська Н. Б. Принципи розробки проекту освітнього середовища навчального закладу як передумови розвитку обдарованої особистості / Н. Б. Гонтаровська // Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал нації держави : матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, 8–9 жовт. 2008 р. / АПН України, Ін-т обдар. дитини АПН України, Ін-т проблем виховання АПН України, Ін-т педагогіки АПН України. – К. 2008. – С. 14–22.
4. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Э. Гуссерль // Вопросы философии. -1992. -№7.
5. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский / Под ред. В. В. Давыдова. — М. : Педагогика, 1991 .- 480 с.
6. Глазычев В. Л. Средовой подход в развитии города / В. Л. Глазычев // Избранные лекции по муниципальной политике [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.glazychev.ru
7. Данилюк А. Я. Теоретико-методологические основы проектирования интегральных гуманитарных образовательных пространств: Автореф. дис. ...д-ра пед. наук / А.Я.

- Данилюк. – Ростов н/Д., 2001. – 36 с.
8. Панюкова Ю. Г. «Место» как категория анализа взаимодействия человека и среды / Ю. Г. Панюкова // Прикладная психология. – 2000. – №5. – С55-61.
 9. Радкевич В. О. Концептуальні підходи до розвитку професійної освіти в Україні / Радкевич В. О. // Управління якістю професійної освіти: Зб. наук. пр. – Донецьк: ТОВ "Лебідь". – 2007. – С. 129-132.
 10. Савченко В. А. Управління розвитком персоналу / В. А. Савченко. – К.: КНЕУ, 2006. – 351 с.
 11. Слободчиков В. И. О понятии образовательной среды в концепции развивающего образования / В. И. Слободчиков // Вторая Российская конференция по экологической психологии. – М.: Экспертцентр РОСС, 2000. – С. 5.
 12. Новые ценности образования: Тезаурус для учителей и школьных психологов / Сост. С. Г. Абрамова. Н. Г. Алексеев. Д. Бейкер и др. – М., 1995. – 63 с.
 13. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: В 2-т / К.Д. Ушинский. – М.: Педагогика, 1988. – Т.1.
 14. Хайдеггер М. Время и бытие / М. Хайдеггер. – М., 1993.
 15. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М.: Смысл, 2001. – 365 с.

Керницький О. М.

Освітнє середовище вищого навчального закладу як педагогічний феномен

Проведено теоретичний аналіз та осмислення освітнього середовища вищого навчального закладу як педагогічного феномену та його специфіки в інженерно-педагогічному ВНЗ, розгляд факторів, що впливають на його освітнє середовище.

Ключові слова: освітнє середовище, вищий навчальний заклад, педагогічний феномен, специфіка інженерно-педагогічного ВНЗ, фактори, що впливають на освітнє середовище, керовані й некеровані фактори.

Керницький А. М.

Образовательная среда высшего учебного заведения как педагогический феномен

Проведен теоретический анализ и осмысление образовательной среды ВУЗ как педагогического феномена и его специфики в инженерно-педагогическом ВУЗ, рассмотрение факторов, влияющих на его образовательную среду.

Ключевые слова: образовательная среда, высшее учебное заведение, педагогический феномен, специфика инженерно-педагогического ВУЗ, факторы, влияющие на образовательную среду, управляемые и неуправляемые факторы.

O. Kernickiy

Educational Environment of Higher Institution as A Pedagogical Phenomenon

The article presents the theoretical analysis and understanding of the educational environment of university as a pedagogical phenomenon and its specificity in Engineering and Pedagogical University. The paper considers the factors affecting on its educational environment.

Key words: educational environment, higher institution, pedagogical phenomenon, the specificity of Engineering and Pedagogical University, the factors that affect the educational environment, controlled and uncontrolled factors.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2013 р.